

ali ne u psihologijskom (str. 142). Ovdje je naznačen problem koji će se razviti tek kasnije u anglo-američkoj filozofijskoj tradiciji, te postati poznat kao problem supstitucije u intenzionalne kontekste.

Ogled o Mati Meršiću razmatra prvenstveno njegovu kritiku silogistike i vezu sa semiotikom. Ako moderna logika treba biti od koristi u rješavanju nekih od istaknutijih logičkih problema, Meršić smatra da je nužno prihvatiti matematiku beskonačnosti (str. 161). Meršić je puno više pažnje u logici, kao i u geometriji, posvećivao semantici nego sintaksi, smatrajući ujedno da je besmisleno davati bilo kakav dokaz suvislosti cijelog sustava, već da treba ispitivati istinitost svakog pojedinog aksioma (str. 163). Njegova oštra kritika silogistike (str. 164–169), temelji se prvenstveno na novom shvaćanju logike kao algebarske discipline, pri čemu se uzima da su osnovni pojmovi *sve*, *nešto* i *ništa*; u okviru te razdiobe, stara aristotelovska podjela gubi smisao, jer postoje i stavci koji se nalaze između *svega* i *ničega*.

Sandro Skansi
sandro@skansi.com

Žarko Paić (ur.), *Izgleđi povijesnog mišljenja. Zbornik radova povodom osamdesete obljetnice rođenja Vanje Sutlića*, Tvrđa, Zagreb 2006, 210 str.

Knjiga *Izgleđi povijesnog mišljenja* zbornik je za objavljivanje priređenih izlaganja s filozofskog simpozija *Izgleđi povijesnog mišljenja: Uz osamdesetu obljetnicu rođenja Vanje Sutlića*, koji je u organizaciji časopisa za teoriju, kulturu i vizualne umjetnosti *Tvrđa*, Hrvatskog društva pisaca i Hrvatskog centra PEN-a održan 6. i 7. listopada 2005. u Zagrebu. Zbornik je uredio jedan od sudionika i organizatora skupa, Žarko Paić, koji je napisao i “Predgovor” (str. 7–8).

Iz naravi Sutlićeva filozofiranja određena četiri tematska okružja simpozija zadržana su i u knjizi, dijeleći tekstove četrnaest izlaganja u četiri cjeline: “Toponimija povijesnog mišljenja” (str. 9–97), “Sutlić i Heidegger” (str. 99–119), “Sutlić i pitanje umjetnosti (str. 121–153), “Sutlić i problemi suvremenog svijeta” (str. 155–204). Knjiga završava bilješkama o izlagačima, tj. o autorima tekstova.

Prva cjelina broji pet tekstova, kojima je zajedničko nastojanje oko teorijske osnove po intenciji transfilozofijske i transepohalne naravi povijesnog mišljenja kao središnjeg momenta Sutlićeva filozofiranja. U tekstu “Problem Sutlićeva povijesnog mišljenja na njegovu putu prema transepohalnosti” Ivan Urbančić razmatra problem “bitne mogućnosti ozbiljenja” povijesnog mišljenja te ustvrđuje da je “temeljna intencija Sutlićeva povijesnog mišljenja neki *put* iz epohe kraja/dovršenja čitave metafizike i antimetafizike prema transepohalnosti u smislu drukčijeg došašća povijesti bitka” (str. 11–12). Mogućnost transepohalnog iskoraka Urbančić vidi u zasnovanosti povijesnog mišljenja u “*zgodi skrivenosti biti* čitave filozofijske metafizike kao mišljenja bitka bića kao takvog i u cjelini; a *zgoda te skrivenosti jest raskrivenost/bît/istina* bitka samog kao onaj moment biti metafizike koji njoj samoj izmiče u *skrivenost*” (str. 12). Povijesno mišljenje predstavlja tako kritički prevrat – revoluciju – cjeline bitka bića, i to iz njegova nihilističkog otuđenja i zaborava u ideologijskoj *bîti* metafizike k neskrivenosti i otvorenosti. Razmatrajući mogućnost povijesnog mišljenja Urbančić rasvjetljuje ključne momente Sutlićeva misaonog života: od njegova ranog pristajanja uz Marxa – tj. uz Marxovu misao revolucionarne realizacije filozofije u *totalnoj znanosti povijesti* – do promjene odnosa spram Marxa pri susretu s Heideggerom, odnosno s nihilizmom. Ta promjena temelji se u Sutlićevoj spoznaji da i sama Marxova teza o revoluciji bitka pripada nihilizmu metafizičke ideologije, *ne-bîti bitka*, utoliko naime što u njoj izostaje “pitanje o izvornoj povijesnoj *bîti* čitave filozofijske metafizike” (str. 19). Otkrivanjem skrivene nihilističke biti bitka i metafizike u radikalnom produbljenju Marxove distinkcije rada i proizvodnje otkriva se pak neapsolutnost, tj. epohalnost apsoluta, i zasniva mogućnost transepohalnog povijesnog mišljenja.

Izlaganje Branka Despota “povijesno mišljenje?” središti se oko unutrašnje sveze vremena, povijesti i bitka, koju povijesno mišljenje otkriva u vidu jedne nove povijesti kao njenom pravom, istinskom vidu. Prva riječ povijesnoga mišljenja je *Ne* metafizici, a to će reći razumijevanju bitka, u kojem se bitak postavlja kao istovjetan s vremenom u pretpostavci vječne sadašnjosti (bitak kao prisutnost u onom sada). U skladu s tom svojom naravljju, povijesno mišljenje postavlja sebi zadatak radikalnog samorazlučivanja od čitave tradicije filozofije kao metafizike (ontologike, kosmologike, psihologike i teologike), i to u smislu kritike njezine temporalne strukture. Tom kritikom povijesno mišljenje obrazuje se primjereno onome što *sámo* u naznakama razotkriva kao *povijesni odnos*: “odnos vremenujuće vremenitosti (čovjeka) i vremenosti (onog biti) na osnovu vremena samog kao ‘srži’ tog odnosa” (str. 40). Utoliko pak što nastaje kao prijelaz u krizi metafizičkog bitka i iskonski povijesnoga biti, povijesno mišljenje nije samo protumetafizičko *Ne*, nego prije svega

transmetafizičko i transfilozofijsko: “ono nastoji oko pripremanja obrata u odnosu samom” (str. 41). Bitnu odrednicu Despotova izlaganja čini uvid u to da je, unatoč “bitnih konsultacija” s Nietzscheom, Marxom i Heideggerom, Sutliću ustvari jedini pravi sugovornik Hegel, tj. ono što kroz Hegela progovara, a to je apsolut ili ideja. Povijesno mišljenje teži naime samoozbiljenju u povijesnom sklopu, no s onu stranu Hegelom ozbiljene biti metafizike, dovršene i samospoznate u vidu vanvremene, nepovijesne i nadživotne apsolutnosti duha, koja je, kao u onom sada zaustavljeno vremenovanje (vječna sadašnjost), ustvari ništa (nihilizam moći kao vječno vraćanje jednakog). Nastojeći oko životne povijesnosti povijesti apsoluta, poduzima Sutlić “refilozofikaciju” Marxove misli, pri čemu dolazi do uvida u povijesnost kao produktivni identitet bitka i rada. Otvarajući se iskonskom vremenu kao srži povijesnog odnosa, povijesno mišljenje bi trebalo, kao jezik naroda, iznijeti mogućnost jedne nove povijesti.

Za najdulji tekst u zborniku, “Kako do povijesnog mišljenja?” Milana Galovića, odlučujuća je autorova teza da Marxova, Schelerova, Heideggerova i Sutlićeva nastojanja da se, mislenim okretom izvornoj budućnosti i mogućnosti novog svjetsko-povijesnog vremena, prevlada sadašnjost – koja je bitno određena raspadom “onto-teo-kozmo-antropo-logičkih sklopova metafizičkog umnog bitka” u XIX. st. – previđaju da raspad metafizičkog sklopa oslobađa mit i religiju od sputanosti metafizikom uma, pri čemu se otkriva povijesna ravnopravnost mitsko-religijske epohalne svjetotvornosti s onom metafizike (str. 53). Prvo u formi pitanja (isto), a onda i izrijeком (str. 60), Galović iznosi postavku da su božanstvo, svijet (priroda) i čovjek ono što uvjetuje pojavljivanje svakog povijesnog svijeta, pa i onog budućeg (str. 53). Sljedstveno tome, povratak povijesti u povijesnom mišljenju imao bi čuvati poruku-sjećanje na to da se živa povijesnost ozbiljuje samo u tom trojnom sklopu te da filozofijska potreba (koja nastaje raspadom svijeta) biva nošena težnjom k novom sklopu boga, čovjeka i prirode (str. 56). Polazeći od vlastite postavke o trojnoj konstituciji povijesnoga sklopa i suočavajući se s činjenicom da je Sutlićevo transfilozofijsko povijesno mišljenje raskid s bogom, Galović se susreće s neizrečenim, ali u misaonoj pozadini teksta i njegovu naslovu prisutnim pitanjem: kako je moguć povijesni sklop bez boga, ako je svaki povijesni sklop nužno sklop boga, čovjeka i prirode? Svojevrsnim pokušajem nadopune Sutlićevih nastojanja on će iskonsku otvorenost povijesnosti u povijesnom mišljenju interpretirati kao slobodu metafizikom, filozofijom i teologijom nesputanog božanskog (koje je u krizi raspada odsutno) (str. 67–68). Ono protu- i trans-metafizičko u povijesnom mišljenju Galović dakle ne vidi u prevladavanju antropo- i teo-centričke naravi onto-kosmologike, nego u prevladavanju filozofijske prikovanosti uz bitak, biće i bit, što Sutliću “nije uspjelo” (str. 67). Bitna poteškoća Galovićeva mišljenja

je u tendenciji k izvornoj mitskoj i religijskoj svjetotvornosti, slobodno od “supstancijalno-subjektivnog povijesnog apsoluta” metafizike (str. 73–74). To proturječno nastojanje oko povratka metafizici, povratak koji više ne bi bio metafizički “filozofijski promašaj” (str. 53), stavlja Galovićevo mišljenje u zamjetnu daljinu spram radikalnog karaktera Sutlićevih nastojanja, premda je njima inspirirano.

Damir Barbarić u tekstu “U intermezzu svjetova” ukazuje na ulogu “onoga ništa” u povijesnom mišljenju. Barbarićevo polazište je povijesni odnos kao odnos čovjeka (bîti čovjeka) bića i bitka, no ne kao po sebi gotovih relata, nego kao momenata koji se tek uspostavljaju u sklopu samom. Pritom je bitno da momenti odnosa/sklopa – upravo utoliko što se uspostavljaju uzajamno se odnoseći – jesu u bitnom odnosu spram same, svemu što jest prethodeće, iskonske čistine – mogućnosti – pojavljivanja, prisustva i odsustva, svega što jest i može biti. Sklop tako ni sam nije neko po sebi postojeće nešto, nego jest “samo i jedino time da se svagda stječe, slučuje, događa”, naime zbiva kao “jednokratna, iskonska povijesna zgoda” iskrsavanja i individuacije svijeta iz otvorene čistine mogućnosti (str. 79). U “središtu” tog sve-što-jest-omogućujućeg odnošenja iskušava Sutlić, prema Barbariću, *ono ništa* kao živu, pozitivnu i sveomogućujuću moć. Ono ništa – kao sloboda i vrijeme, kao slobodno vrijeme – jest iskonski *principium individuationis* bića i svijeta, utoliko što ga uposebljujući omeđuje u horizontu njegova vijeka (*aion*) i postavlja kao po-ložaj specifičnog prisustva (ili ne-prisustva), značenja i smisla. Nastojeći oko svojeg *najvećeg, jedva zamišljivog zadatka* – “da misli povijesnu individuaciju u njezinom iskonu” – povijesno mišljenje tako nastoji oko “čudesne pozitivnosti moćnog ništa”, izmještajući se iz svakog gotovog povijesnog svijeta, a smještajući se u svojevrsni “intermezzo svjetova”. Tu ono, kao su-vremeno, naime istovjetno povijesnoj individuaciji vremena, i samo postaje povijesno produktivno, u tom smislu da u jednostavnom kazivanju narodnog jezika naviješta mogućnost nove povijesti. Povijesno mišljenje tako teži takvom kazivanju i govorenju koje bi, s onu stranu lingvističke redukcije na logiku i gramatiku, nasljedovalo produktivnu moć onoga ništa te u čistini mogućnosti svjetova bilo otvarajućim zbivalištem svjetsko-povijesne individuacije same.

U uvodnom dijelu teksta “Sutlićevo poimanje biti i suvremenosti. Ivanu Urbančiću prigodom sedamdesetpetogodišnjice” Dean Komel ukazuje na to da ga je, izvorno i samog potaknutog Heideggerom, kod Sutlića ponajprije privuklo heideggerijansko insistiranje na suočavanju filozofije sa samom sobom u prolasku kroz nihilizam. Tom momentu pridolazi postavka povijesnog sklopa, u kojem Sutlić, prema Komelu, nasljeđuje Heideggerov pokušaj da se jednostavno govori istina, tj. da se iskazuje jednostavni odnos bitka i čovjeka. No to jednostavno najteže je iskazivo,

što Komel ilustrira Sutlićevim “terminologijskim kolebanjem”. U središtu teksta je razmatranje Sutlićeva pokušaja da u transfilozofijskom obratu u povijesno mišljenje učini ono najteže s obzirom na teškoću jednostavnog iskazivanja jednostavnog: da prevlada antropologizam, tj. da jednostavni odnos čovjeka i bitka sagleda i iskaže s pozicije koja nije antropocentrička. Interpretirajući Sutlićev pokušaj prevladavanja antropologizma na ravni transepohalnog, povijesnog, Komel će za taj okret reći da, u skladu sa Sutlićevim razumijevanjem (sic!), “ne podrazumijeva promjene u povijesnom vremenu, već povijesni zaokret vremena samog” (str. 92). U završnom dijelu teksta Komel preciznije izlaže zadatak orijentacije u biti današnjice, u kojem bi se trebalo zbiti suočenje s nihilizmom. Komelov tekst obilježen je naglašavanjem heideggerovske note Sutlićeva mišljenja i djelomičnim zanemarivanjem Marxa, što vodi do nekih postavki čija je sveza sa Sutlićevim mišljenjem ipak upitna.

Druga tematska cjelina zbornika, posvećena Sutlićevu odnosu spram Heideggera, sastoji se od dva teksta. Tekst Branke Brujić, “Dovršavanje epohe i povijesno mišljenje. Sutlić – Heidegger: bliskost i suzdržanost”, instruktivan je prikaz onih aspekata Heideggerova i Marxova filozofiranja koji su bili poticajni za Sutlićevo povijesno mišljenje. “Sadržajno jedinstvo” Sutlićevih i Heideggerovih nastojanja Brujić nalazi u povijesnom mišljenju, utoliko što ono “izvodi na čistac (povijest) zgodovinu”, “zgodu”, kao “okružje epohalnog (konačnog) vremenovanja svijeta, okružje bitka i vremena, odnosa bitka i čovjeka (tubitka) i njegove vremenitosti, odnos koji nije ni apsolutni identitet ni apsolutna razlika” (str. 101–102). Sama povijesna zgoda implicira pojam epohe – “vremenovanje svijeta što se otvorio razumijevanjem i određivanjem prirode u novovjekovnim znanostima i novovjekovnoj metafizici” (str. 102) – kao i njezin kraj u svijetu moderne tehnike. Zadržavajući se na bitnom, Brujić ukazuje na Heideggerovo razumijevanje tehnike kao postava, nalazeći u njemu nihilističnu zaboravljenost bitka u totalnoj isporučivosti. U drugom dijelu teksta Brujić se bavi Sutlićevim problematiziranjem povijesnog mjesta Marxove misli, pri čemu ukazuje na to da Sutlićeva refilozofikacija Marxa iznosi na vidjelo onto-theo-antropo-logičku strukturu Marxove postavke o praksi kao apriornoj strukturi povijesti, struktura koja je zadana njezinim, heideggerovski istumačenim, metafizičkim karakterom (bitak mišljen iz bitstvenosti bića s predominacijom vremenske ekstaze prisutnosti). U završnom dijelu Brujić se bavi u Sutlića tek naznačenim karakterom istinskije i čistije buduće povijesne zgode. U tom smislu naglašava ulogu Heideggerova pojma “opuštenosti”, no ukazuje i na Sutlićev otklon od Heideggerovih nastojanja da u pripravljanju budućeg težište stavi na mit i pjesnikovanje.

U tekstu “Sutlićevo interpretiranje Heideggera” Samir Arnautović svoje razmatranje središti oko dva momenta: egzistencije i fenomenolo-

gije. Interpretacijom Heideggera, piše Arnautović, Sutlić “pokazuje da otvorenost bitka počiva upravo na egzistenciji. Tako se pitanje egzistencije, odnosno njezina razumijevanja, postavlja kao ishodište povijesti filozofijskog mišljenja. Interpretiranje Heideggera kod Sutlića time dobija mjesto sagledavanja ne samo temeljnih značenja suvremene filozofije, nego i izgradnje vlastitih filozofijskih postavki, u kojima se realitet zbilje sagledava kroz prizmu povijesnosti mišljenja” (str. 114–115). To razumijevanje egzistencije, i implicitno otvaranje bitku, vezano je sa zadatkom orijentacije u suvremenosti, pri čemu se pokazuje odlučujuća važnost fenomenologije. Fenomenologija se pritom uzima kao “način zahvatanja zbilje u odrednicama njezinog realiteta, gdje mišljenje stvarima ne dodaje ništa i prihvata ih u njihovoj stvarstvenosti” (str. 117). Na tom će tragu Arnautović ustvrditi da je u povijesnom mišljenju riječ o “pokušaju novog, drukčijeg mišljenja bitka u kojem se on pokušava razumijevati iz fenomenologijskog diskursa otvorenosti stvari za mišljenje” (isto). U završnom dijelu teksta Arnautović ukazuje na Sutlićevu kritiku Heideggerova mišljenja tzv. druge faze. Usuprot Heideggerovu podređivanju čovjeka fatalističkoj usmjerenosti bitka, Sutliću, reći će Arnautović, “nije prihvatljiva nemogućnost mijenjanja okolnosti bivstvovanja i nemogućnost da se djeluje unutar otvorenog horizonta” (str. 118).

Treća tematska cjelina, posvećena Sutlićevu promišljanju umjetnosti, počinje tekstom Nadežde Čaćinović “Umjetnost kao proizvod. Sutlićeva kritika kulturnog sektora”. Razmatranje je potaknuto pitanjem o relevantnosti Sutlićeve kritike “kulturnog sektora” nakon propasti socijalizma, pri čemu je socijalizam mišljen “kao specifična povijesna konfiguracija potreba i djelatnosti-proizvodnje, koja se *revolucijom*-obratom vraća na iskonsko, prvobitno, duhovno bivstvovanje čovjeka u odnosu spram svega što jest” (str. 123). Čaćinović odgovara da ta kritika ima smisla, i to zato jer “kultura”, “kao poprište borbe za promjene”, “danas postaje nemogućom zbog istih razloga kao i socijalizam”, kao obrat u iskonsko bivstvovanje čovjeka (str. 124). Šteta je da ova zanimljiva tvrdnja ostaje neobrazložena i neizvedena, i to kako s obzirom na tek uopćeno naznačenu i bitno netematiziranu Sutlićevu kritiku kulture tako i s obzirom na tezu o nemogućnosti kulture i socijalizma.

Slijedi tekst izlaganja Gordane Škorić “Umjetnost i suvremenost”, u kojemu Škorić nastoji pojedine aspekte povijesnog mišljenja sagledati u kontekstu konstituiranja i promjena estetičkih paradigmi u novovjekovnoj i suvremenoj filozofiji. U tom smislu autorica ukazuje na E. Grassija, koji, u pokušaju da umjetnosti vrati egzistencijalno obvezujuću vrijednost, zajedno s Nietzscheom i Heideggerom smjera s onu stranu estetike, “tražeći primjereniji pristup umjetničkom od estetičkog, pristup koji involvira drukčiji odnos čovjeka prema svijetu” (str. 130). U kritiku estetskog

na toj – transestetičkoj, praktičkoj i egzistencijalnoj – ravni uključuje se i Sutlić, koji, misleći pjesništvo kao *poiēsis* – “Pjesništvo je sačinjanje, odjelovljivanje biti svega što jest u *povijesnom svijetu*” – izmješta umjetnost iz okvira estetike kao školske discipline i misli je kao fundamentalnu filozofijsku kategoriju. U kontekstu tih rasprava Škorić ističe Sutlićevo određenje Kanta kao anticipatora estetike apstraktne umjetnosti te ocrta Sutlićevu kritiku apstraktne umjetnosti kao kritiku subjektivnosti subjekta, naime kao kritiku emfaze antropocentričkog stvaralaštva koje za Sutlića nije drugo do nihilistički doprinos novovjekovnoj dehumanizaciji čovjeka i denaturiranju prirode.

U instruktivnom i slojevitom tekstu “Filozofija – pjesništvo – svijet Vanje Sutlića” Mladen Labus nastoji “iz cjeline Sutlićeva mišljenja doprijeti do shvaćanja pjesništva (ali i umjetnosti) u horizontu njegovog ‘transfilozofijskog’ mišljenja” (str. 137). Labus polazi od Sutlićeva određenja filozofije kao bitnog i su-vremenog mišljenja, tj. mišljenja čija bit jest i bit zbivanja vremena, koje, smješteno u središtu povijesti bitka, u revolucionarnom obratu rastvara novo ležište povijesnog bitka. “Teorijski i praktični postulat” te mogućnosti filozofije je proizvodni karakter povijesne zbilje, upravo u kojem, kako Labus ukazuje, Sutlić situira pjesništvo: u tome da bića proizvode vlastitu živu zbilju ogleda se bit Sutlićeva mišljenja – pjesništvo (str. 142). U tom kontekstu Labus ukazuje na Sutlićevo tematiziranje čitanja velike književnosti kao pripremnog koraka k obratu u iskonu povijesnog svijeta. Egzistencija (bit, ono biti, čovjeka) tu je pojmljena kao “djelotvorna ljudskost” – stvaralačko življenje svoje vlastite biti – a književnost kao trajna spona čovjeka i njegove biti (str. 143). To razumijevanje pjesništva i umjetnosti, tako različito od svih filozofijskih i estetičkih promišljanja biti umjetnosti, gradi se prema Labusu s jedne strane u sporu s Hegelom, gdje Sutlić na Marxovu tragu, ukidanjem razlikovanja teorije, poiese i prakse, dolazi do širokog pojma prakse, u kojemu misli poietički fundament bitkovno-povijesnog sklopa: “Praksis kao *productio*, *proizvodnja* bića iz bitka i *odjelovljivanje* bitka u bićima povijesnog svijeta jest *poiesis* u iskonskom smislu” (str. 147). Ujedno je, s druge strane, tu na djelu otklon od Heideggerove “insuficijentne”, “jednostrane mitologije bitka”, otklonom kojim je Sutlić, prema Labusu, “uspješno nadišao Heideggerovo mišljenje Marxovim i, konačno (i točno) umjetnosti odredio mjesto unutar pjesništva kao najotvorenijeg povijesnog odjelovljivanja biti čovjeka i bitka (Marx), a ne više kao najviši (i jedini) govor bitka (Heidegger)” (str. 150). U završnom dijelu teksta Labus razmatra Sutlićevo kritiku apstraktne umjetnosti kao drugog lica znanstveno-operativnog svijeta zbilje.

Posljednja tematska cjelina zbornika, *Sutlić i problemi suvremenog svijeta*, broji četiri teksta, a počinje izlaganjem Srećka Kovača “Filozofija u

suvremeno doba”. Dva nosiva momenta Kovačeva razmatranja jesu uspostava filozofije u povijesnoj zbilji svijeta rada i povijesno mišljenje. Filozofija se u svijetu rada ozbiljuje u vidu “predmetno i istraživački pluralne, ali ujedno i univerzalne i uniformne znanosti, koja određuje i konstituira povijesnu zbilju” (str. 157). Ukazavši na genezu pojma ozbiljenja filozofije u refilozofikaciji Marxove misli, Kovač tu znanost, “legitimnu nasljednicu filozofije”, razmatra s obzirom na njezin pluralni (kibernetika koja koordinira rad specijalnih znanosti) i uniformni (u kibernetici ostvarena ideja “filozofije kao cjeline i apsolutnog sustava znanja”) aspekt. Filozofija je za Sutlića u bitnom smislu apsolutna znanost, koja se u svojoj apsolutnosti uspostavlja kao predmetna i metoda monističnost, u kojoj je ukinuto ideologijsko razlikovanje teorije, prakse i poiese, subjekta i objekta, duhovnih i prirodnih znanosti. Sutlić pritom dolazi do uvida u to da apsolutna radna znanost čuva filozofijski, sveutemeljujući karakter, no da je, ujedno, njezina zbilja uniformno i nihilističko sivilo. Sama filozofija kao struka, bezbitna i ne suvremena, u tom širokom polju radne znanosti tek se perpetuira i životari kao ideologija i akademska reprodukcija prošlog. Nezadovoljan i ideološkim karakterom akademske filozofije i nihilizmom ozbiljene radne znanosti, Sutlić se po Kovaču zalaže za povijesno mišljenje kojim bi se izvršio diskontinuirani obrat u svijetu rada u drukčiji povijesni sklop. Izlaganje završava dvjema Kovačevim “korektivnim napomenama” uz Sutlićevo shvaćanje ozbiljene filozofije u znanstvenom svijetu rada.

Nikola Skledar, u tekstu “Sutlićeva interpretacija Marxa”, bavi se Sutlićevim nastojanjem da (poglavito u članku “Rad i bog”) pojmove rada i boga razmotri i odredi kao onto-teo-logijske kategorije. Sutlićevo raskriivanje onto-teo-antropo-logijskog (metafizičkog) karaktera rada u Marxa stoji u službi primjerena određenja rada u praksi rada kao znanstvenoj povijesti. Rad je, ustvrđuje Sutlić na Marxovu tragu, “apsolut i, u teologijskom smislu, ‘najviše biće’ koje ima svoj vlastiti uzrok, a nije ničiji učinak, koje je dakle po sebi, a ne po nečemu drugome” (str. 173). Unatoč nastojanju da, prenošenjem jedinstva esencije i egzistencije stvoritelja (*causa sui*) iz transcendencije u imanenciju, metafiziku ukine u racionalnoj fizici naravnog ljudskog medija – svijetu rada istumačenog izvan politekonomijskih ograničenja – Sutlić primjećuje da Marxova misao ostaje antropocentrička, utoliko što rad kvalificira kao ljudski rad, tj. utoliko što je čovjek neophodan radu kao posrednik rada i prirode. Čovjek postaje čovjekom samim sobom (svojim radom), a i priroda postaje prirodom po tom radu, sve to u mediju društva kao roda u kojem se dovršava bitno jedinstvo čovjeka i prirode u radu (str. 176). Sutlić se tome suprotstavlja ukazujući da subjekt nije čovjek već sam apsolutni rad, koji je povijestan (čovjek je “svojstvo rada”). Paradigmatski oblik te povijesti, u kojemu Sutlić vidi i krajnji domet Marxove misli, jest radna znanost kao znanost

povijesti, u kojoj se, kao zgodi zbivanja bitka, biće konstituira kao biće (str. 177). U tome se ogleda fundamentalni mito-logički karakter radne znanosti, za koji je dvojbeno, ustvrđuje Sutlić, da li ga je Marx bio svjestan. Sam Sutlić upravo u njemu zasniva povijesno mišljenje sa zadatkom naviještanja mogućnosti povijesnog obrata.

U tekstu “Narod i kraj povijesti. Putokazi Sutlićeva povijesnog mišljenja” Žarko Paić pokušava transepohalni obrat povijesnog mišljenja, s pripadajućom mu životnom puninom aktualizirane filozofije, sagledati i odrediti pod vidom pojma naroda. Paićevo izlaganje oslanja se uglavnom na tekst “Narod i povijesno mišljenje”, u kojemu autor prepoznaje Sutlićev filozofijski razračun “s Hegelovom idejom naroda kao supstancije-subjekta povijesti u dijalektici narodnih duhova na putu do ozbiljenja objektivnog duha u vremenu” s jedne (str. 185), te s idejom naroda kao “namjesnika klasno-socijalnog ustrojstva znanstvene povijesti koju realizira kapital kao supstancija-subjekt s druge strane” (str. 188). Taj razračun međutim pretpostavlja i Hegela i Marxa, utoliko što povijesno mišljenje i njemu primjeren pojam naroda uključuju kako obrat u “kraju povijesti” tako i prebolijevanje epohe rada. Svojevrsnom sintezom Hegelovih i Marxovih uvida pokazuje se naime da narod na kraju povijesti biva pojmljen pod vidom multikulturalnosti. Narodi nisu drugo do kulture raznolikih identiteta povezanih sviješću o globalnom zajedništvu, što otkriva bitnu homogenizaciju i uniformnost u pojmu kulture. Nasuprot tome, Sutlić pokušava narod uzeti kao “stvar” mišljenja, pritom ni kao subjekt ni kao objekt mišljenja, nego kao oboje ujedno. U narodu je na djelu “duhovni bitak čovjeka”. “Narod je iskonsko kazivanje”, ustvrđuje Paić i nastavlja citirajući Sutlića: narod je “kazivajući posrednik između bitka i vremena, su-bitka i bića” (str. 191). Sva bezdana zagonetnost “izvorne zagonetke naroda” tako počiva na zadatku da se upravo u narodu i jednostavnom narodnom kazivanju prepozna svjetotvorno zbivalište povijesti same.

Posljednji tekst zbornika je tekst izlaganja Dragutina Lučića Lucea “Pojam straha i pojam dosade. O rescendenciji”. U sebi divergentnu i pod različitim imenima iskušavanu, a ipak posve jednokratnu i neponovljivu putanju Sutlićeva mišljenja Luce sabire pod imenom “rescendencija”. Ta “izmišljotina” Dušana Pirjavca, Sutlićeva “sudruga u srodnoj hermeneutičkoj pasiji”, ima označiti preseljenje apsolutnog bitka iz onostranosti (transcendencije) u ovostranost (str. 193). Rescendencija u tom smislu traži izdržavanje i prebolijevanje metafizike i nihilizma u ime “jednog manje pompozno i patetičnog, ali prisnijeg i stidljivijeg iskušavanja i ophođenja s bitkom i vremenom” (str. 194). Ona je samonapuštanje, povlačenje i oproštaj egzistencije od nihilizma bitka. Središnje je Luceovo pitanje: što – koji *pathos* ili ugođaj u okviru nihilizma – mami i nagoni rescendenciju na radikalni obrat povijesti bitka u njoj samoj? Tragom Sutlićeve refilozofi-

kacije Marxa, te *pathose* Luce nalazi u strahu, koji vlada carstvom nužnosti, i dosadi, koja vlada carstvom slobode. Polazeći od “još neizdiferenciranog pojma straha” u Hegela, Luce instruktivno izlaže Marxovu anatomiju straha na tlu ekonomije. Vodeći se postavkom da se modernom kapitalskom ekonomijom život u bitnom smislu uspostavlja kao *hrematistički život*, čija je svrha u gomilanju bogatstva, Marx prema Luceu razotkriva strah, i to strah od gubitka i neimanja, “kao skriveni sebeskrivajući uzrok potrebe (strasti, nagona, volje) za bogaćenjem, uvijek iznova, za bogaćenjem, načelno u beskraj...” (str. 199). Pritom je paradoksalno, i to Luce s pravom uočava i vrlo instruktivno oertava, da je uklanjanje straha upravo vječni uvjet njegova potenciranja i vladavine, što je uvjetovano kapitalom kao neprirodnom i životu stranom svrhom carstva prirodne nužnosti. Carstvom nužnosti tako vlada “*defecto-logika*” straha od straha, koja se može nadvladati samo s onu stranu njega samog, u carstvu slobode. Tu Luce kao ono odlučujuće prepoznaje “no-time” “ne-vrijeme”, trenutak u kojem biva zadržana i u onom ništa produktivno odužena brzina ispraznog samonadmašivanja i perpetuiranja straha. Citirajući Marxov uvid u *dosadu, čežnju za...* kao “*mistični osjet*, koji filozofa tjera iz apstraktnog mišljenja”, Luce ustvrđuje da upravo u pojmu dosade “leži još neiskorištena mogućnost razmatranja značenja rescendencije i povijesnog mišljenja” (str. 203). Luceov tekst pisan je vrlo nadahnuto i baca posebno svjetlo na čitav zbornik. Oprisutnjujući finu atmosferu *otiuma*, lastovanja, Luce daje gotovo osjetiti odakle (topologija) dolazi jednostavno kazivanje povijesnog mišljenja Vanje Sutlića.

U većini tekstova zbornika prepoznatljiva je nadahnutost autorā Sutlićevom osobom i – što je tu, kako se čini, isto – njegovim mišljenjem. Kao što je to prirodno, a u slučajevima ovakvih zbornika i poželjno, u pojedinim tekstovima plodnima su postala i osobna sjećanja autora, uspomene na živi duh učitelja i prijatelja. No, daleko od toga da bi time bila umanjena filozofijska težina tekstova. Većina priloga nošena je upravo zamjetnom revnošću oko središnjih – to će reći: temeljno-filozofijskih i stoga dubokih, nejednoznačnih i slojevitih – momenata Sutlićeva mišljenja, od njega samog ne uvijek posve izvedenih i razjašnjenih. Ovaj zbornik vrijedan je stoga svake preporuke, i to ne samo zato jer u njemu u svojoj izvornosti oživljuje ono ponajbolje tzv. “zagrebačke filozofijske škole”, nego i, ponajprije, kao pokazatelj trajne vrijednosti, su-vremenosti i poticajnosti filozofiranja Vanje Sutlića, mislitelja bitnog, “i kao *genitivus subjectivus* i kao *genitivus objectivus*”.

Petar Šegedin

Institut za filozofiju

Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb

petar.segedin@du.htnet.hr